ב' סיון

א. כתב אדה"ז בשו"ע שלו (בדיני חג השבועות שבסוף הל' פסח)[1]: "ונוהגין במדינות אלו שלא להתענות ושלא לומר תחנון מר"ח עד ח' בו[2] ועד בכלל דהיינו עד אחר מוצאי יו"ט הנקרא אסרו חג לפי שמיד אחר ר"ח התחיל משה להתעסק עמהם בענין קבלת התורה שבשני בשבת הי' ר"ח[3] ובשלישי בשבת אמר להם[4] ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגו' וברביעי אמר להם מצות הגבלה השמרו[5] לכם עלות בהר וגו' ובחמישי אמר להם מצות פרישה שיפרשו מנשותיהן היום ומחר ויהיו נכונים ליום השלישי[6] שהוא שבת שבו נתנה התורה".

מקור הדברים הוא בהגהת הרמ"א, שכתב[7] "ואין אומרין תחנון מתחילת ראש חודש סיון עד ח' בו דהיינו אחר אסרו חג[8], ובמגן אברהם[9] מבאר הטעם למ"ש הרמ"א "מתחלת ר"ח סיון" — "דמיד בב' סיון א"ל משה לקדשם לתורה כדאי' פ"ח[10] דשבת", וממשיך "כתב הגמ"נ סוף י"ה[11] ג' ימים קודם שבועות אין מתענים דהוי ימי הגבלה משמע דבשני בסיון מותר להתענות אבל נהגו העולם שלא להתענות מטעם שכתבתי לעיל".

ולפי זה צע"ק למה פרט אדה"ז המאורעות והדיבורים דיום רביעי ויום חמישי, ולא הסתפק בטעמו של המג"א "דהוי ימי הגבלה"[12]. ובפרט שבסימן הקודם[13], כתב אדה"ז עצמו (לענין היתר תספורת ונישואין) "יש נוהגין להסתפר ולישא בכל שלשה ימי הגבלה", מבלי לפרט.

וגם את"ל שאדה"ז רצה לפרט ענינם של ימי ההגבלה[14] — צ"ע שמאריך

---

1) סו"ס תצד.

2) ובסידורו (לפני ובא לציון) כתב אדה"ז "מ"ס דא"א תחנון "עד י"ב בו ועד בכלל" . . כי החג יש לו תשלומין כל שבעה". וכ"ה מנהגנו. וראה לקמן הערה 31.

3) כדעת רבנן שבת פז, א (כדלקמן בפנים).

4) יתרו יט, ו.

5) שם, יב.

6) לשון זה "היום ומחר. . והיו נכונים ליום השלישי" הוא באמירת ה' למשה (שם, יו"ד-יא), ובאמירת משה אל העם (שם, טו) "היו נכונים לשלשת ימים". וראה פרש"י שם.

7) או"ח סתצ"ד ס"ג. וכ"כ בסקל"א ס"ז.

8) ברמ"א כאן בחצ"ג "הגהות מיימוני הל' ברכות". ולכאורה צ"ל הגה"מ הל' תפלה (וכמ"ש בדרכי משה לאו"ח סקל"א סק"ז. ובדרכי משה כאן "כ"כ בהגמ"י ה"ב"). והוא שם בפ"ה סוף אות ש.

9) סק"ד.

10) כ"ה במג"א לפנינו. ולכאורה צ"ל פ"ט דשבת, או (דף) פז (ע"א) דשבת.

11) הגהות המנהגים (במנהגי מהר"א טירנא) סוף הל' יום הכפורים.

12) ובלבוש סו"ס תצג "מר"ח עד ח' בו . . אין נופלין כו' מפני שהם ימי מצות ימי הגבלה כו'".

13) סתצ"ג ס"ו.

14) צע"ק בהגה"מ שם "וכן נהגו שלא לומר

---

*) פר"ח ואלי' רבה כאן אות יא בשם שיירי כנה"ג (או"ח סקל"א). מג"א סקל"א סקי"ח. באר היטב ושע"ת שם ועוד.

בסיפור הדברים ומפרט מעשה כל יום ויום בפ"ע — „ברביעי אמר להם כו' ובחמישי אמר להם כו'", ועוד זאת, ש־משמע קצת שטעם אי אמירת תחנון כו' אינו מפני עצם מצות ההגבלה ומצות פרישה על בנ"י, אלא מפני אמירת משה (מצות אלו) בימים אלה (ובא בהמשך לתחילת לשון אדה"ז שם „התחיל משה להתעסק עמהם בענין קבלת התורה", כדלקמן סעיף ב).

ואע"פ שסגנון זה מקורו בגמ'[15] „ב־תרי בשבא איקבע ירחא כו' בתלתא אמר להו ואתם תהיו לי בארבעה אמר להו מצות הגבלה בה' עבוד פרישה" — הרי בגמ' שם הובא זה לענין פלוגתת ר' יוסי ורבנן[16] „בקביעא דירחא", ולכן נתפרטו החילוקים ביניהם (איזו מצוה נאמרה באיזה יום), אבל לענין דברי אדה"ז כאן (שאין מתענין ואין אומרים תחנון בימים אלו) לכאורה מספיק לומר באופן כללי שימים אלו הם „ימי הגבלה" (שבהם נאסרו לעלות ההרה ונצטוו לפרוש).

ב. ויובן זה בהקדם עוד שינוי בין לשון אדה"ז ולשון המג"א: במג"א כ' „דמיד בב' סיון א"ל משה לקדשם לתו־רה", אבל אדה"ז כ' „התחיל משה להת־עסק עמהם בענין קבלת התורה"[17].

ויש לומר, שבשינוי זה משמיענו אדה"ז הגדרת ימים אלו — שאפשר לפרש בכמה אופנים[18], ומהם:

א) מצד הסמיכות שלהם ליום מ"ת. ע"ד המבואר במ"א[19] לענין כל ערב שבת וערב יו"ט שיש בהם מעין קדושת שבת וקדושת יו"ט.

[ובזה גופא י"ל בב' אופנים[20] — אם הסיבה היא מצד הגברא, דכיון שבכדי

תחינה בשלשה ימים שלפני שבועות וכן הנהיג רבי יהודה הלוי על שם (יתרו יט, טו) היו נכונים לשלשת ימים" (ועד"ז הוא בס' המנהגים לר"א קלוינער). והוא הכתוב הנאמר בפרישה (כסיום הכתוב „אל תגשו אל אשה"), ולא הזכיר הגבלה — הרי שלשת ימי הגבלה מתחילים מג' סיון שבו אמר להם מצות הגבלה (כמפורש בשבת שם), ואילו מצות פרישה אמרה רק בד' סיון (שבת שם). ואף שלפרש"י עה"ת (משפטים כד, ג) משמע שאמר להם מצות פרישה לפני מצות הגבלה (ובאותו יום) וכסדרם בהציווי למשה (יט, יוד ואילך) — ולא כבגמ' שבת שם (וראה רש"י ותוס' שם) — הרי לשיטה זו לא נאמרה לבנ"י שום מצוה בג' סיון (כי גם לרש"י מצות פרישה נאמרה בד' — משפטים שם, א. וראה פרש"י יתרו שם, ט). וראה מפרשי רש"י משפטים שם, ג. ואכ"מ.

ולהעיר שבהגהה במהרי"ל הל' שבועות „במהרא"ק א"א צו"צ דמר"ח מצות הגבלה". וכ"ה בס' המנהגים למהרא"ק.

וראה לקו"ש חכ"ג ע' 346[א] הערה ד"ה ימי הגבלה.

15) שבת פז, רע"א.

16) שם פו, ב.

17) בפשטות י"ל ששינה אדה"ז ליתר דיוק, כי „א"ל משה לקדשם לתורה" מתאים בעיקר על יום ד' סיון כשאמר להם מצות (פרישה) „וקדשתם היום ומחר", או עכ"פ ביום ג' כשאמר להם מצות הגבלה, משא"כ בב' סיון שאמר להם רק „ואתם תהיו לי גו'" מבלי לעשות מעשה מיוחד שיחול עליו ענין „לקדשם".

ואולי ס"ל להמג"א ש„ואתם תהיו לי גו' וגוי קדוש" פירושו שע"י האמירה נעשה כן. או ש„לקדשם" (שבמג"א) פירושו ל' הזמנה, כבת"א (ופרש"י) בלשון „וקדשתם" במצות פרישה (פסוק יט, יוד. ועד"ז שם, יד. וראה מכילתא שם). אבל ראה פדר"א פמ"א. מרו"ח ח"ג פל"ג. רמב"ן יתרו שם, יוד. ועוד.

18) להעיר מג' אופנים בגדר שכינות — לקו"ש חל"ג ע' 11 ואילך.

19) לקו"ש חכ"ח ע' 18 ואילך. וש"נ.

20) ראה לקו"ש שם ובהנסמן שם.

שהאדם יוכל לשמור שבת ויו"ט כהל־כתם, דרושה הכנה מצדו לפנ"ז, לכן נחשב יום ההכנה כטפל ושייך להשבת והיו"ט שלאחריו: או, שהסיבה היא מצד החפצא דזמן שבת ויו"ט, שבערב שבת וערב יו"ט יש בו מצד עצמו (מצד היותו הזמן הסמוך לו) מעין קדושת שבת ויו"ט (ולכן נעשה יום זה גם יום הכנה לגבי הגברא, שחלים עליו חיובים והנהגות מיוחדים בשייכות לשבת ויו"ט).

אלא שבכל ערב שבת וערב יו"ט ה"ז רק בנוגע ליום שלפניו[21] (מחצות היום ואילך, שא"א בו תחנון, או גם בנוגע לכללות היום שנק' „ערב שבת" ו„ערב יו"ט" וכי"א[22] שאין אומרים תחנון גם בשחרית דערב יו"ט[23]), משא"כ בחג השבועות, זמן מתן תורתנו, הרי ההש־פעה והפעולה היא (לא רק בערב יו"ט אלא גם) מר"ח ואילך, שאז (באו ישראל למדבר סיני[24] ויחן שם ישראל נגד ההר[25], מוכנים[26] לקבלת התורה (כמבו־אר במדרש[27]).

ב) בימים אלו יש בהם מצד עצמם תוכן וגדר מיוחד, של „ימי קבלת התורה", ולכן הם מובדלים ומיוחדים בפ"ע (שאין מתענין בהם ואין אומרים בהם תחנון).

בסגנון אחר קצת: במתן תורה יש שני ענינים: מתן תורה, מצד הקב"ה, וקבלת התורה, מצד בני ישראל. ואף ש־קבלת התורה היא תוצאה ממתן תורה[28] וזמנה לאחרי הנתינה, הרי בעומק יותר יש לומר, שקבלת התורה התחילה לפני מ"ת, והוא ענין בפני עצמו. וזהו ענינם המיוחד של ימים אלה — ימי קבלת התורה[29].

ג. ויש לומר שזהו החילוק בין לשון המג"א ולשון אדה"ז:

במג"א מדגיש „א"ל משה לקדשם לתורה", והיינו מה שמיום ב' סיון ואילך התחיל משה להכין את בנ"י לתורה, שיתן להם הקב"ה; ואילו אדה"ז כותב „התחיל משה להתעסק עמהם בענין קבלת התורה", היינו שבימים אלו הת־חיל הענין דקבלת התורה.

ולכן נקט המגן אברהם רק זה שימים אלה הם ימי הגבלה, ולא פירש מה נעשה בכל יום, כי זה לחוד כבר מדגיש שימים אלה הם המשך אחד של ימי הכנה למתן תורה[30], משא"כ אדה"ז דס"ל ש(מיד אחר

---

21) לענין אמירת תחנון. אבל בכלל ישנה השפעה משבת גם בימים שלפני', דג' ימים לפני השבת שייכים לשבת ונק' „קמי שבתא" (וקודם לזה שייכים לשבת שעבר ומקרי „לאחר שבתא"), ובנוגע להלכה בפועל, לענין הפלגה בספינה ועוד — ראה ט"ז או"ח סרמ"ח סק"ג. שו"ע אדה"ז שם סוס"ה.

22) אבודרהם סדר תפלות השבת בתחלתו.

23) ראה אבודרהם שם שגם בערבי שבתות הי' צ"ל כן, אלא ש„אם היינו עושים כן לשבתות הרי חצי השנה לא היינו מתחננים".

24) שבת פו, ב. מכילתא ופרש"י יתרו יט, א.

25) יתרו שם, ב.

26) ראה תו"א יתרו סז, סע"ג. שם בהוספות קט, ג. ועוד.

27) ויק"ר פ"ט, ט. דרך ארץ זוטא פרק השלום. וראה גם תנחומא (באבער) יתרו ט.

28) ראה ספר השיחות קיץ הש"ת ע' 112, דא"א להיות העבודה דקבלת התורה „וואו עס איז ניט פאראן די עבודה פון מתן תורה".

29) ראה ע"ד ימים אלה בס' השיחות שם ע' 122. ובס' השיחות תש"ד ע' 127 דברי אדה"ז בזה.

30) וראה לעיל הערה 12 בלשון הלבוש. וי"ל דלשניהם (הלבוש והמג"א) הוא כאופן הא' שהוא מצד הסמיכות לשבועות, אלא דלהמג"א בימים אלה מאירה ההתפשטות דיום מ"ת עצמו,

ר"ח) הם ימי קבלת התורה, הרי כל יום ויום הוא יום שבו נפעל ענין אחר בקבלת התורה, שביום השלישי היתה קבלת התורה בענין זה שנאמר להם „ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגו'", וביום הרביעי היתה קבלת התורה ע"י מצות הגבלה, וביום החמישי היתה הקבלה ע"י מצות פרישה, כלומר – שבכל יום היתה „קבלה חדשה" ממשה, וכן מצד משה רבינו – שבכל יום היתה התעסקות אחרת של משה „בענין קבלת התורה"[31].

ד. ויש לומר, ששלשת ענינים אלה שבקבלת התורה – שנעשו ממלכת כהנים, ההגבלה והזהירות מלעלות בהר, והפרישה מנשותיהם – הם כנגד שלשה ענינים דוגמתם שישנם במתן תורה:

ענינו של מתן תורה לפי פשוטו הוא – ירידת השכינה למטה, גילוי שכינה. ומטרת מתן תורה היא – כדברי ה־רמב"ם[32] – „כל התורה ניתנה לעשות שלום בעולם", וכבר נתבאר במ"א[33], שה„שלום" הנעשה בעולם על ידי התורה, אינו (רק) שלום בין הבריות, אלא השלום בין אלקות כביכול ועולם, כמ־רז"ל[34] שישראל נקראים „שולמית" על שם „שעשתה שלום ביני ובין עולמי" ע"י קבלתם את התורה.

והנה בענין השלום ישנן שתי תנו־עות[35] – שלילת המחלוקת ופעולה של אחדות וחיבור. וכן הוא גם ב„שלום" (הנעשה ע"י התורה) „ביני ובין עולמי", שנעשה ע"י (א) שלילת ענינים המנגדים לאלקות, שבכללות זהו ע"י מצות לא תעשה, (ב) עשיית דברים כרצון הבורא, דהיינו מצות עשה[36].

וכנגד זה הם ג' הענינים שבקבלת התורה:

תוכן ענין מצות הגבלה היא – לא להיות פרוש ומובדל לגמרי מן העולם באופן שיבוא לידי כלות הנפש, ע"ד נדב ואביהוא ש„בקרבתם לפני ה' וימותו"[37], כי כוונת התורה היא כמ"ש[38] „לא תהו בראה (אלא) לשבת יצרה", לעשות את העולם שיהי' כפי הוראת התורה, דירה לו ית' בתחתונים[39], וזהו בפנימיות „ה־שמרו לכם עלות בהר וגו'", אלא צ"ל העשי', לעשות את העולם שיהי' כפי הו־ראת התורה (ע"ד מצות עשה).

ולאידך, כיון שעוסק בעניני העולם צריך להיות הזהירות להיפך, שלא לה־

ולהלבוש שכ' ש„הם ימי מצות", הוא מחמת פעולת הגברא בימים אלה. ואכ"מ.

31) וי"ל (ע"פ פנימיות הענינים) שלכן לא הביא אדה"ז כאן בשולחנו הדיעה דכ' בסידורו דא"א תחנון עד י"ב בו (בפשטות מפני שזהו רק: 1) מנהג 2) ספרדים), כיון שזהו מצד היותם ימי תשלומין לחג השבועות (וראה ס' השיחות תרח"ץ ע' 285 אות ז), ואילו בשו"ע כאן שכולל ביחד שאין מתענין וא"א תחנון הוא מצד ייחוד הימים בפ"ע, וזהו דוקא בהימים שלפני חגה"ש מצד היותם זמן קבלת התורה. וח' בו שהביא בשו"ע כאן, יש בו ענין דחה"ש עצמו, כמ"ש לפנ"ז (בסי"ט) שאסור להתענות מעיקר הדין לפי שהי' יום טבוח. וראה בארוכה לקו"ש חכ"ח ע' 30 ואילך.

32) סוף הל' חנוכה.

33) ראה לקו"ש חט"ו ע' 379 ואילך. וש"נ.

34) שהש"ר פ"ז, א.

35) ראה לקו"ש חט"ו שם.

36) ראה גם „הדרן על הרמב"ם" (קה"ת, תשמ"ה) ח"א ס"ה ואילך.

37) ר"פ אחרי. אוה"ת שם.

38) ישע' מה, יח.

39) תנחומא נשא טז. במדב"ר פ"ג, ו. תניא פל"ו.

יות שקוע בעניני העולם, שעניני העולם לא „יורידו" אותו, וזהו תוכן „מצות פרישה" (ע"ד מל"ת).

וכהקדמה לב' מצות אלו שבקבלת התורה (מצות הגבלה ומצות פרישה), אמר להם משה בב' בסיון ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגו', שאין זו הוראה וציווי אלא תיאור המציאות, שבנ"י נעשו ממלכת כהנים בדוגמת כהנים המשרתים ועד לדרגת כה"ג (כדאיתא בבעל הטורים[40]), וזהו כמו שהוא בנתינת התורה, שב' הפרטים הנ"ל שבפעולת התורה הם תוצאה מירידת השכינה למטה.

ה. והנה כיון דזה שמשה התחיל ל-התעסק עמהם בענין קבלת התורה הי' כשאמר להם „ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגו'", מסתבר לומר, שג' ענינים אלה מרומזים באמירה זו גופא ד„ואתם תהיו לי וגו'" (וכידוע שבהתחלת כל ענין נרמז כל הענין).

והענין[41]:

„ואתם תהיו לי" היינו שבנ"י נעשו קנינו של הקב"ה בלבד (ובמכילתא[42] „כביכול איני מעמיד ואיני משליט עליכם אחרים אלא אני"), ולאח"ז באים שני הענינים בעבודת בני ישראל — „ממלכת כהנים וגוי קדוש": כהנים — שהם פרושים מעניני העולם, בלשון הרמב"ם[43] „להבדל לעמוד לפני ה' לשרתו ולעובדו", הוא ע"ד מצות פרישה: „וגוי קדוש" מורה על הקדושה שבנ"י ממשיכים בדברים גשמיים (וע"ד פירוש אדה"ז[44] ב„גוי אחד בארץ"[45], שבנ"י ממשיכים „ה' אחד" גם בענינים ארציים) — וזהו בהתאם למצות הגבלה, שענינה „השמרו לכם עלות בהר", אלא — עבודת האדם צ"ל להמשיך קדושה בדברים גשמיים ועניני העולם, „דירה לו ית' בתחתונים" דוקא.

ו. והנה הימים האלה נזכרים ונעשים[46], ומזה מובן גם בנוגע לזמן מתן תורתנו שבכל שנה ושנה, שבכל שנה ישנה נתינת התורה מחדש[47] ובאופן נעלה יותר[48], שבכדי לקבל התורה בחג השבועות צריכים להיות ההכנות הנ"ל מר"ח סיון, מעין שהי' בזמן מ"ת בפעם הראשונה.

והיינו דנוסף ע"ז שכל הכנה צ"ל מעין ובדוגמת הדבר שהוא נושא ההכנה, ובנדו"ד הוספה בלימוד התורה בימים אלה, צ"ל גם מעין ההכנות פרטיות שהיו בפעם הראשונה, וכמובן גם בפשטות: כיון שהמאורעות והגילויים דימים אלה פועלים ונמשכים גם עתה, הרי מטעם זה עכשיו אין מתענין בהם ואין אומרים בהם תחנון.

---

40) וראה אגדת בראשית פע"ט (פ).

41) בכל הבא לקמן — ראה (באו"א קצת) לקו"ש ח"ח ע' 19 ואילך. וש"נ.

42) יתרו שם.

43) סוף הל' שמיטה ויובל.

44) אגה"ק ס"ט. ועוד.

45) ש"ב ז, כג. דה"א יז, כא.

46) ראה לב דוד פכ"ט בשם הרמ"ז בס' תיקון שובבי"ם. וראה משנה ספ"ג דגיטין. שו"ת הר"י אירגס (בסו"ס מבוא פתחים) ס"ה בארוכה. ד"ה עלה אלקים תש"ד פ"ו. ד"ה ועשית חג שבועות שבהערה הבאה. ועוד.

47) ראה ד"ה ועשית חג שבועות תש"ה פמ"ה בביאור החילוק בין התחדשות התורה שבכל יום, כמו שאומרים בברכת התורה „נותן התורה" (לשון הווה) שנותן לנו בכל יום (לקו"ת סוכות פא, ג. וראה ברכות כא, ב. סג, ב) להתחדשות בחג השבועות.

48) כמובן גם מהמבואר באגה"ק ס"ד.

ולפי זה, הרי יום ב' סיון שבו אמר להם משה ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגו' — הוא יום מיוחד המעורר את האדם „להבדל לעמוד לפני ה' לשרתו ולעובדו לדעה את ה'"[49] ועד ש„נתקדש קדש קדשים"[49], והתעוררות ותשוקה זו צ"ל עד כ"כ שזקוק לאזהרה והגבלה „השמרו לכם עלות בהר גו'", והיינו לפי שפעולתם בעבודה זו „ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגו'" מביאה בם התשוקה לדעת את ה', להיכנס אל הקודש, להיכנס בפרדס[50] באופן של כלות הנפש, וע"ז אומרים שצ"ל דוקא באופן ד„נכנס בשלום"[51], „הגבל את ההר".

ולכן מזהירים תיכף לאח"ז שצ"ל דוקא מצות פרישה, דאף שישנה דרך של „התלבשות" בעניני העולם השומרת את האדם מכלות הנפש, דוקא אופן העבודה ד„שוב", העסק בעניני עולם (כסיפור הידוע[52] מאדה"ז והמלאך, שמצד לימודם בפנימיות התורה הגיעו לכלות הנפש והוכרח לאכול „בייגל" עם חמאה כדי שנשמתו לא תיפרד מגופו), הרי בנדו"ד צ"ל דוקא פרישה, והיינו גם מענינים המותרים וגם ענינים שהם (בזמנים מיוחדים) מצוה[53], כי בסמיכות ל־מ"ת צ"ל הפרישות מכל ענינים השייכים להגוף, ושיהי' האדם כל כולו עסוק ודבוק בהכנה למ"ת.

וכשם שהוא בנוגע לעבודתו בעצמו, עד"ז צ"ל עבודתו עם חבירו, וביתר שאת, שהרי ראשית ההכנה למ"ת היתה בר"ח סיון, שביום הזה באו מדבר סיני ויחן שם ישראל נגד ההר „כאיש אחד בלב אחד"[54], ולכן גם בימי ההכנה למ"ת בכל שנה אין להסתפק שכ"א יכין את עצמו בימים אלו למ"ת, אלא עליו לפעול על בנ"י סביבו שגם הם יכינו את עצמם בהכנה הראוי' למ"ת, כפי הפרטים הנזכרים בשו"ע,

ועי"ז הרי כל בנ"י יחד „כאיש אחד בלב אחד" יקבלו את התורה ביום מ"ת, בשמחה ובפנימיות[55].

(משיחות ש"פ במדבר (ב' סיון) תשמ"ז, ד' סיון תשמ"ט)

---

49) רמב"ם סוף הל' שמיטה ויובל.

50) ראה לב דוד שם פל"א „הימים הללו קודש הם . . ואף גם להבין ולהשכיל בתורה וזאת מצאנו לחד מקמיא רבינו בעל המכתם ז"ל אמר מר כי אין ספק שבימי הפרשה נמסרו להם סודות וענינים נפלאים שהיו מועילים מאד ליחידי סגולה כו'".

51) חגיגה יד, סע"ב. וראה לקו"ש חי"ג ע' 990. ועוד.

52) ראה לקו"ש חכ"ז ע' 273 ואילך. וש"נ.

53) ראה כתובות סא, ב במשנה. טושו"ע או"ח ר"ס רמ ובנ"כ שם. ולהעיר מאלי' רבה שם סק"א משיירי כנה"ג. סידור האריז"ל (לרש"ר) בסדר השכיבה. ואכ"מ.

54) מכילתא ופרש"י יתרו שם, ב.

55) נוסח ברכת כ"ק מו"ח אדמו"ר בקשר לחג השבועות.